

НИШКИ МИТРОПОЛИТИ, ПОЧИТАНИ КАТО СВЕТЦИ В БЪЛГАРИЯ

За всички християнски народи на Балканите XVIII и XIX векове са време на активно себеосъзнаване и борба за промяна на политическите дадености. Националната идея се преплита тясно с представата за постигане на единство на православието. Засилват се култовете към националните светци, създават се нови, предимно на новомъченици. Тези култове получават нови аспекти и често излизат извън сакралното пространство, като играят важна роля в политическите борби на поробените християнски народи в Османската империя.

През XIX в. в България се разпространяват десетки календари, печатани в Цариград, Букурещ, Браила, Болград, Париж и пр., повечето преведени от гръцки или руски.¹ В началото в тях няма отбелязана паметта на славянски светци, или са включени само св. Йоан Рилски и понякога Георги Нови Софийски/Кратовски или св. Методий Солунски. От средата на века до края на 70-те години картината се променя. Появяват се т. нар. “народни календари”, в които започват да се вписват български и сръбски светци, в самия календар или в отделен списък. Авторите им понякога споделят с читателите своите подбуди. Ето например какво пише Еньо Кърпачев в предговора на календара си за 1868 г.: “Нашето народно календарче немало предназначение да покаже на читателите си само ходът на празниците, то ся е силило по примера на другите православни народи и на българина читател чистонародните му празници за да му възбуди в сърцето рачителство към народните ни подвижници... Ние да напечатáme две календарчета пътешествахме нарочно по манастирите на нашето отечество, издирихме местните светии, които се празнуват и се занимахме в книгохранителниците от стари книги и тъй се решихме да го издадем.”² Колко е било важно за него издирването на български светци показва и това, че е включил в леточислението – 12 години откак се занимава с това³. Българският интелегент от времето на възраждането познава

¹ М. Стоянов, *Българска възрожденска книжнина*, т. I, София, 1957

² *Българско народно календарче за годината 1868* отъ Еньо Х. Кърпачевъ, Цариградъ, 1867

³ Пак там

светците на своя народ от различни източници. Началото е поставено през XVIII в., когато хилендарският монах Паисий пише своята “История славянобългарска” и в нея съставя списък на български светци.⁴ Неговият ръкопис се преписва многократно в България и някои от преписвачите допълват и коригират този списък.⁵ По-късно Историята е напечатана под заглавие Царственик⁶ и така намира много повече читатели. В някои други български истории също се споменават светците, просияли от българския род, средновековни и по-нови ръкописи с жития и служби продължават да се използват по църкви и манастири, познати са гръцки и руски издания на жития на светци, сред които има и българи. През втората половина на XIX в., когато започва усилена борба за богослужение на български език, за изгонване на гръцките владици и за независима българска църква, “народните” календари с техния голям тираж играят голяма роля за настойването на духовете и постигане целите на тази борба. Авторите на тези календари включват не само познатите от писмени източници светци, но и такива с локален култ, за които няма писмени данни. Нещо повече, започват да се “побългаряват” някои светци а други се измислят.

Доколкото знам, за пръв път в календара за 1863 г., издаден от Р. Блъсков,⁷ на 10 януари е записан епископ Григорий Нишки. Същото се повтаря в календарите за 1872, 1874, 1875 и 1876 г издадени от него и от сина му Р. И. Блъсков. Трябва да се отбележи, че в календарите им за останалите години на тази дата е записан Григорий Нисийски. Григорий Нишки фигурира и в календара за 1864 г., печатан в печатницата на Х. Ваклидов в Браила, в тези на Еньо Кърпачев, издадени в Цариград през 1867, 1868, 1869 г., на Т. Мутевски за 1870 г., в анонимния календар, издаден в Одрин през 1871 г., на Хр. Г. Данов за 1873 г., на Д. Манчов за 1875 г. Възможно е това име да фигурира и в някои други календари, които не са ми били достъпни. Самоковският зограф Никола Образописов рисува св. Григорий, епископ Нишки през 1894 г. в църквата Въведение Богородично в гр. Панагюрище⁸.

В календарите на Еньо Кърпачев за 1867 и 1868 г. на 9 януари са записани още двама нишки епископи – Петър и Иван. Двете имена са несъмнено измислени, тъй като такива нишки митрополити не са известни.⁹

4 Паисий Хилендарски, *История славяноболгарская*: Първи Софрониев препис от 1765, С., 1973

5 М. Стоянов, *Преписи на Паисиевата История Славянобългарска*, сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха, София, 1962, с. 557-598

6 В. Златарски, *Царственикът на Христаки Павлович*, Училищен преглед, кн. 7, 1906, с. 678-693

7 Пълный календаръ съ предвещания ...за 1863. Наредилъ Р. И. Блъсковъ, Букурещъ

8 За стенописите в тази църква пише Е. Петева-Филова, но не споменава изображенията на отделни светци в тях. Изображението на св. Григорий Нишки не е публикувано. Вж.: Е. Петева-Филова, *Никола Образописов*, София, 1997, с. 79-91

9 М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш, 1998, с. 123

Тђй като в други източници не среќаеме тези “светци”, не бихме могли да говорим за тяхно почитание, а по-скоро за един куриоз. Кърпачев вклучва в своите календари и други несъществуващи светци.

При наличието на изображение на св. Григорий Нишки наред с календарите, където фигурира името му, бихме могли да говорим за своеобразен култ към него. Сред известните нишки митрополити има един с име Григорий. Той заема престола от 1837 г. до 1842 г., когато умира.¹⁰ Този архиерей предприема обновителни работи в нишкия съборен храм Св. Архангели, като го разширява.¹¹ По време на неговото архиерейство, през 1837 г. са позлатени иконостасът и тронът в църквата. Надписът за тези дейности, разположен върху трона, ни дава информация за родното му място: “...позлати се темпло и столъ во время архиерейства преосвещеннаго митрополита Господина Григорию болгарина родомъ от паланку Трън 1837”.¹² Още информация за този архиерей дава Неофит Рилски в своето “Описание на Рилския манастир”. Той бил първоначално рилски монах, през 1825 г. бил пратен за учител в Ниш, където “по прошению тамошних жителей, посветиха го за Нишки владика, който ся и сконча на епархията си.”¹³ Очевидно Неофит Рилски е бил добре осведомен. Действително Григорий умира в епархията си през 1842 г. и е погребан до митрополитската църква. Няма никакви известни данни за особени заслуги на нишкия Григорий, заради които да бъде почитан след смъртта му като светец. По-скоро Мелентий, обесен от турците в началото на гръцкото въстание през 1821 г.¹⁴ би заслужавал такава почест.

Каква е причината за появяването на Григорий Нишки в календарите? Най-вероятно в началото се е получила правописна или печатна грешка и на 10 януари вместо св. Григорий Нисийски са записали Нишки. Грешката след това се е “тиражирала”, тђй като авторите на календари са ползвали по-стари образци, писани от други, без особено проверка. Така се е появил един нишки светец-фантом, който придобива собствено битие, за да бъде накрая изобразен. Наличието на това изображение изисква коментар. Никола Образописов¹⁵ е от Самоков, син на известен зограф на име Йоан Иконописец.¹⁶ Йоан работи редовно стенописи и икони в Рилския манастир,

¹⁰ Пак там

¹¹ Пак там, с. 94

¹² Не ми е известно дали този трон е запазен. Препис от надписа се намира в архива на проф. В. Захариев. Централен държавен исторически архив. Фонд 1510, оп. 1, 234

¹³ Неофит Рълецъ, *Описание болгарского священного монастыря Рылскаго*, София, 1879, с. 108-109; И. Снегаров, *Гръцки документи на Рилския манастир*, Годишник на Духовната академия “Св. Климент Охридски”, София, т. X (XXXVI), 5, 1960-1961, София, 1961, с. 23

¹⁴ Историја Ниша I, Ниш, 1983, с. 277

¹⁵ За Никола Образописов виж: Ас. Василиев, *Български възрожденски майстори*, София, 1965, с. 445-463; В. Захариев, *Годишници, свързани с развитието на българското възрожденско изобразително изкуство*, Известия на Института за изобразително изкуство, V, София, 1962, с. 140-146; Е. Петева-Филова, *Никола Образописов*, София, 1994

¹⁶ Ас. Василиев, *Български възрожденски майстори*, с. 441-445

където има и роднини монаси и по време на холерни епидемии живее със семейството си в манастира.¹⁷ През 1843 г. той изпълнява икони в Пирот,¹⁸ а от същата година до 1848 работи икони за нишката Митрополитска църква, както е отбелязано в нейната кондика.¹⁹ Никола учи от малък при баща си зографско изкуство и му помага, като го придружава в пътуванията му, включително в Пирот,²⁰ а вероятно и в Ниш. За мен няма съмнение, че Йоан Иконописец е познавал лично Григорий още от Рилския манастир, или после като нишки митрополит. Възможно е и младият Никола да е знаел за него. Много по-късно, когато Никола е самостоятелен и активно работещ зограф, той започва да създава своя агиографска концепция, вдъхновена от панславянските идеи.²¹ Вместо общохристиянските, той започва да рисува в църквите обширни галерии от български, сръбски, руски и чешки светци. За подбора на лицата, които изобразява, наред с други източници Никола ползва възрожденски календари. Моите проучвания установиха, че някои от редките светци, които рисува Никола Образописов се намират само в календари, сред които има и такива с отбелязана паметта на Григорий Нишки. Тези календари трябва да са имали за хората от онова време голям авторитет, макар че не са били санкционирани от църквата и в тях фигурират напълно измислени светци, или погрешни дати. Видял в някой календар, че неговият стар познайник Григорий Нишки е сред светците, Никола го е изобразил в панагюрската църква. Има и друга вероятност – зографът да не е познавал лично митрополита, но със сигурност е чел “Описанието на Рилския манастир” на Неофит Рилски. Решавайки, че един бивш рилски монах, после нишки митрополит, е станал светец, той приема за естествено да го включи в богатата светителска галерия на панагюрската църква.

Иванка Гергова

НИШКИ МИТРОПОЛИТИ ПОШТОВАНИ КАО СВЕЦИ У БУГАРСКОЈ У XIX ВЕКУ

У XIX веку у Бугарској штампају се велики број календара с бугарским и другим словенским свецима. У неким од њих уписана су тројца нишких митрополита, а један је насликан у цркви града Панађуриште. У раду се коментарише да ли су то реалне историјске личности, како су се нашли међу свецима и какав је смисао те “канонизације” за Бугаре у доби препорода.

17 Пак там, с. 443; Е. Петева-Филова, Цит. съч., с. 13

18 Ас. Василиев, *Български възрожденски майстори*, с. 443, 444; Б. Дељанин, *Стара црква у Пироту.*, Гласник Друштва конзерватора Србије, 12, Београд, 1988, с. 80

19 *Тештер Нишавске митрополије 1834-1872*, Пирот, 1976, с. 19, 140, 141

20 Ас. Василиев, *Български възрожденски майстори*, с. 448. За това, че зографът е придружавал баща си по време на пътуването му към Пирот пише самият той в Ерминията, която наследил от баща си, в своеобразното “житие” на новомъченика Константин Софийски.

21 И. Гергова, *Агиографската концепция на Никола Образописов* (под печат); И. Гергова, *Св. Теодора, сестра на цар Борис*, сб. Пети достъп, София, 2003, с. 501-507